

ACC. N:R **M.10007**:1-9.

Landskap: *Skåne* Upptecknat av: *Olof I. Eriksson*
Härad: *Albo* Adress: *Högaväsa*
Socken: *I. f. Olof* Berättat av:
Uppteckningsår: *1946* Född år *1883* i *I. f. Olof*

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Hemmets prydnade.

s. 1-9

LwF. 49.

Till Lunds universitets folkminnesarkiv. L.U.F. 49.

Hemmets prydnade. Uppgifterna gäller S:t Olofs socken vid början av 1890-talet.

1. Löving. Kanske sattes en "urtakåst" någån gång i ett "sprucket krus"; annat förekom inte.
2. Golvet. Hos flertalet familjer ströddes sand och finhackat enris över stuggolvet söndagsmornar. Samtidigt lades på sättugnen en enrisgren. Denna påtändes och svängdes i luften, för att det skulle "luta gott"/lukta gott /. På sättugnen fanns ofta en dylik gren eller togs den ur kvasten för att i angivet syfte användas vid behov - t.ex. för att neutralisera odörer, om någon främmande oväntat kom på besök. / Man kunde ha lamm och nyfödda grisar i stugan under smällkalla vintrar /.
När på 1890-talet cement började användas för bl.a. yttertrappor och golv i förstuga och kök /sters/, prydde man yttertrappa och förstugolv med geometriska mönster med hjälp av en slipstensbit.

Då jag år 1904 "mönstrade" till beväring i Brösarp, fick jag skjuts tillbaka till S:t Olof med distinktionskorpralen Leo, som hade tänkt ta med hem golvsand från ett sandtag i Ravlunda. Därav blev dock av olika anledningar intet. Golvsand användes sålunda så sent som år 1904.

De sandade stuggolven vattenskurades / med en halmviska / till högtiderna. Vid sekelskiftet började man eljest mera vanligt hålla renskurade golv, täckta med hemvävda trasmattor. Under något bord i "kammaren" /finrummet/ placerades en extra matta, i vilken man vävt in små tättsittande lappar i olika färger.

När mattorna gjorde sitt intåg, blev det att "sätta träskorna" i förstugan och så tassa omkring på trasmattorna i "hossesockana". Ännu vid sekelskift. förekom på enstaka ställen lergolv i stugan.

3. Vägghydnader.

På flertalet ställen hade man vitkalkade väggar i stugan. Bonader torde helt visst icke ha förekommit. Omkring år 1895 var tapetsering av väggarna rätt vanlig. Tapeter köptes till 10 öre rullen och sattes fast med klister av grovt rågmjöl. Loftet överspändes med tjockt grågult papper, som vitlimmades. Bjälkarna var synliga. Omkring sättugnen kanske man dekorerade lite extra på den kalkade väggytan med streck och stjärnor i blå färg.

Bland de första vägghydnaderna, som jag har minne av, var utom en spegel oljetryck av "den kungliga familjen" samt av prins Carl och prinsessan Ingeborg. Även förekom "mannen från vaggan till gräven". Hos en handlarefamilj i Hannas socken, Ingelstads härad, med religiösa intressen, hade man år 1900 på väggen stora bilder av Luther och Melancton. Den blide Melancton hade framför sig en uppslagen bibel. Luther, som såg germanskt självmedveten ut, hade i handen en tillsluten bok. Handlandens fru utlade meningen så, att Luther, den store oratören, kunde sina saker utan att behöva se i någon bok. Kungligheten, religionen, all tings förgänglighet - kunde vara värt påminna om från väggen.

Kringvandrande kolpörtörer sålde oljetryck av tysk tillverkning. Man satte också upp fotografier och "glas-målningar", som vid den tiden blivit en skags folkkonst. I en skutskepparfamilj i Höganäs såg jag omkring 1910

4. Bords- och skåpprydnader. på väggen uppsatt en "tavla", kanske 50 ggr 50 cm, av glas, på vars svarta yta lästes i "silverskrift": "Bedröven icke Guds Helige ande!" De sydda vägghydnaderna med vackra ordspråk började väl vid den tiden tränga ut glasmålningarna och oljetrycken.

4. Bords- och skåpprydnader. Under julen och vid familjefester lades vit drällsduk på matbordet. I vardagslag var matbordet utan någon slags duk. Vaxduken kom väl i slutet

på 1890-talet.

Den högt uppbäddade sängen övertäcktes vid högtidliga tillfällen med vitt täcke. Omkring år 1905 var jag på ett enklare gille hos en småbrukare i Onslunda församling, Ingelstads h. Där bäddade man ned de varma risgrynsgrötfaten i sängen som en förberedelse för måltiden. Liknande förekom också på andra håll.

I vardagslag stod drickeskruset ständigt på matbordet. Jag var en gång under julen 1895 på besök hos "Anna Måns Eriks" i Raskarum. Hon hade lagt vit duk på bordet, och där stod drickeskruset, som hon nödgade mej dricka ur, för att jag inte skulle "bära bort julen".

Skedar och knivar lades i en konstrikt flätad låg korg, som ställdes på långbänken vid bordet. Bordskivan kunde ibland vara av komstadskalksten, särskilt hos förmögnare bönder.

Prydnadssaker på bord och byråar kunde vara påfågelsfjädrar, snäckor, pappersblommor, "evåghetsblommor" eller glas-målningar.

5. Spisar. I S:t Olofs socken uppvärmdes icke boningsrummen ~~icke~~ av öppen spis. Möjligen fanns på något "högre ståndsställe pottugn. Allmänt förekom sättugn, "kackelon" - "utelägarugn", i boningsrummet, på sina håll också i "kammaren", där sådan fanns.

I mitt barndomshem fanns två dylika "kackelonar". På den ena pryddes framsidan av en bild av Gustav III. Ugnen uppbars av en "fot" av komstadskalksten, på vilken fanns inhuggna initialer och årtal. Ibland hade man på dessa ugnar värmeskåp, murade eller av plåt. I skåpet sattes ett lerfat med svagdricka- och sönderskurna skorpor av grovt bröd, "drickabrö", som kunde passa för de gamla tandlösa munnarna. Den sotiga kaffekitteln, som fått ett uppkok ute på illaren i den öppna skorstenen, ställdes också i värmeskåpet.

I mitt hem togs sättugnen bort omkring år 1891 och blev

ersatt med en "kokspis", som vilade på fyra ben av gjutjärn, hade två "kokhål" med ringar, bakugn, fyrhål, askhål och sotlucka samt rökrör /av svartplåt/. Samtidigt blev det slut med matlagningen i skorstenen, där tidigare kittlar, grytor och pannor hade ställts på trefotingen över eldhärden på illaren. Kokspisen kostade 12:- kr och köptes i Simriskamn. Min far, som var smed, gjorde själv rören.

Vid den tiden började det bli vanligt med dylika kokspisar i stugorna i stället för de gamla sättugnarna, som såldes till Johannes Brolin, som var skrothandlare.

Sättugnen och den nya kokspisen hade sina både förtjänster och nackdelar. Sättugnen "slukade" mycket eldbrand - bokved och brännorv - men höll en "jämn värme"; med kokspisen var det tvärt om. Kokspisen passade inte riktigt bra för torveldning, och så måste veden vara småhuggen. Kokspisen var mera arbetskrävande än sättugnen, men den spred trevnad i stugan, inte minst då kaffekitteln kom på spisen, och vid kokning och bakning fick man ju stugvärmen mer eller mindre gratis, tyckte man.

Vidare medverkade kokspisen i hög grad till bostads- och sovrummets ventilering, vilket man dock inte mycket tänkte på, långt mindre värderade. Men att "bränka" /"lura"/ sill i "lühalled" var nu oåterkalleligen slut, sedan "kackelonen" kommit bort.

Vid långkok fylldes stugan med imma, som ansågs ohälsosam. Spisen rök också in ibland och behövde sotas, vilket ju aldrig förekom med sättugnen.

Nej, "kackelonen" hade då sina förtjänster, menade man på sina håll, och behöll den under årtionden efter 1891 och fortsatte elda med "torv och knudor".

Med kokspisen och kaminen kom stenkolet sporadiskt som bränsle.

6. Belysning. Ännu användes "pliran" för att spara på fotogenet. Behållaren rymde ca 1 dl, var av hoplödd plåt och

ACC. N:R M. 0007:5.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

till formen en kon och hade "öra", handtag. I behållaren skruvades in ett ca 5 cm långt smalt rör för vecken. Brännglas fanns inte för den ursprungliga typen. Våken "petades upp" /höjdes i röret/ med hjälp av en stoppnål. Pliran placerades ibland i en lykta för lyse utomhus och i ladugården.

Hänglampan hade oljebehållare av glas / även behållare av järnbleck har jag minne av /skruv för reglering av vecken i det tillplattade röret samt lampglas. Lampställningen var gjord av grov järntråd. Lampskärmen var på undersidan vit och hade ett hål för det uppstickande lampglaset. Lampan hängdes på en spik i en av takbjälkarna. Men man fick vara försiktig, så att inte hettan från lampglaset antände spännpappen på bjälken. En svart fläck av förkolnat trä på bjälken visade ofta spår efter hänglampan.

Ibland sattes fast på lampglaset en liten "mölla", som drevs av den ur glaset utströmmande heta gasen till glädje för barnen. Ofta "osade" och rök lampan, något som det röksvärtade taket bar vittne om. Då lampglaset, som ofta hände, gick sönder, var det att tillfälligtvis ta fram pliran. En lamptyp att ställa på bordet eller hänga på väggen och med glas fanns också. Skärmen var en blank plåt, som var placerad vid sidan av lampglaset.

Stearinljus fanns men användes sparsamt, till en början var ljusen kompakta, senare med kanaler. Det blev billigare använda fotogen, som kostade 14 öre litern.

Efter hand kom i bruk olika konstruerade häng- och stålampor med "rund brännare", som gav en större låga, och där fotogengasen mera fullständigt förbrändes, eftersom luft strömmade in /underifrån/ i lågans centrum. Den fulländade fotogenlampan hade "strumpa" i lågan - ett finmaskigt metalltrådsnät, som glödde och därvid åstadkom en starklysande vit låga.

ACC. N:R M. 10007:6.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

7. Blommor.

Avskurna blommor i vas har jag inte något minne av förrän möjligen omkring sekelskiftet. Krukblommor i fönstren hade t.ex. "Boel Stock". Hon var änka och småbrukare, bodde i en stuga med lergolv och tog sig ofta en pris i näsan. Hon hade många krukväxter, vackra och prunkande, bl.a. "toffelblommor". Detta var omkring år 1890.

I mitt hem fanns vid den tiden åtminstone två kaktusarter. De förmerades lätt genom "luftplantor". Tidigt fanns pelargonior, som förmeras genom sticklingar. Myrtenträd fanns också, och där smusslade de unga flickorna med "plantor". Att "tigande" stjäla en planta, bådade tur. Detta gällde också med krukväxter i allmänhet.

1904 fick jag av min syster ett "neriumsträd", som ställdes på golvet i en trälåda.

Många tömda ansjovisburkar från Lysekil kom till användning som "krukor". Man hade balsaminer, "flitiga Lisa" och blodsdroppar. (*fulias*).

ACC. N:R M. 10007:7.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

8. Halmkronor förekom inte. Men däremot hängdes en papperskrona över katedern i skolan, då examen hölls i Baskemölla omkring år 1894. Detta var sista gången där, eftersom skolrådets ordförande kyrkoherden Bengt Olén i Gladsax inte tyckte ~~tyckte~~ om kronan utan försökte mitt under högtidligheten rycka ned den. 1897 hade konfirmanderna hängt en dylik papperskrona över altaret i S:t Olofs kyrka, där den gamle försynte komminister Österling lät den vara.

Högskolan d. 24/5 1946.
Olaf Y. Eriksson.

ACC. N:R M10007:8.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

Jag har för 15 år sedan roat mej med några anteckningar ur minnet om "fattigt folk i S:t Olof" under mina tidigaste barnår, såltså omkring år 1890. Följande kan anses som en komplettering till vad jag nämnt om "hemmets prydande" efter Folkminnesarkivets frågelista.

"Lars Gunnars stuga" var då något till gammalaktig och anspråkslös. Lars Gunnar var skräddare, och han hade också ett litet lantbruk under Kronovall. Han var förresten son till "Gamle Gunnar" men bråddes inte på fadern utan var humoristisk och godmodig. I huvudräkning var han en överdängare - någon boklig bildning hade han eljest inte mycket av. När han var i mitt hem och sydde, kunde det hända, att min mor och han tävlade i konsten att räkna kvickt.

Men hans stuga var det nu fråga om. Det var ett långt och rätt smalt hus med utan och innan kalkade gråstensväggar, buktiga och krokiga här och där. Taket var av halm, och ryggåsen löpte i små berg och dalar. Gävlarna var av enris och ljung. Huset låg under en backe och i kanten av en mosse. Utanför stugan växte ett par stora äppelträd.

Från den plana låga trappstenen kom man ned i förstugan, sedan man först öppnat ovandörren och sedan nedandörren. Förstugan hade jordgolv och var utan fönster. Där fanns den stora öppna skorstenen, i vilken det så gott som ständigt droppade ned mörkbrun sotsås. I skorstenen uppehöll sig Lars Gunnars kvinna långa stunder på dagen för att koka mat eller kasta in torv och vedklampar i den stora järnugnen, som fanns i stugan. Hennes huvudkläde liksom tröjans ryggstycke och ärmar var också förfärligt dekorerade av sotsåsen.

Stugan gick tvärs över huset och hade två par fönster åt syd-sidan. Alla boningshus var byggda i öster-väster. På norra sidan fanns endast ett litet fönster med tre rutor. Golvet bestod av stampad lera och var ganska ojämnt. Efter storstugan

2.

ACC. N:R M.10007:9.

LUNDS UNIV.
FOLKMINNES-
ARKIV

/Lars Gunnars stuga /.

kom "baghuset", där en del av barnen hade sina sovplatser, och efter detta var kostall och loge o.s.v.

Till vänster om dörren i storstugan stod en gåsbänk. En gång blev jag gruvligt rädd, när jag kom till Lars Gunnars för att efterfråga kläder. Jag satte mej på gåsbänken utan att ana, att en hård gåsnäbb lurade på mina vader bak det på framsidan av gåsbänken befintliga hjärtformiga hålet. Gåsen nappade till, och jag höll på få dändimpen." - När jag påskan 1946 kom förbi Lars Gunnars, fann jag huset ombyggt i modernt skick.

Jag kan nu tillägga:

Utefter södra väggen stod ett långt "sedde" /långbänk/, som stötte till ett kortare sådant vid långbordet. Därefter fanns dörren till "baghuset". På andra sidan denna fanns den högt uppbäddade tvåmanssängen. Om någon möbel fanns vid norra väggen minns jag inte. Kanske stod där en stol under det lilla fönstret. Bak järnugnen stod "kackelonsbänken", fylld med halm och överbredd med "bänkatäcket". Mellan järnugnen och ingångsdörren fanns en uppmurad häll av komstadskalksten, där husets folk nödtorftigt tvättade händer och en bit kring näsan söndagsmorgnar i en skvätt vatten, som hälldes i locket till "kovverspannen". I fönstren fanns inga krukväxter, naturligtvis inte heller gardiner. Lampan hängde i bjälken över det stora matbordet. Mellan fönstren hängde almanackan och skraddarsaxen. Möjligen fanns också ett hängskåp vid dörren över gåsbänken.

På gårdsplanen fanns brunn med "brunnljung". Vidare fanns också en jordkällare för potatisen.

Liknande fattigmanshus fanns det rätt gott om i socknen. Och i var stuga vimlade det av barn i alla åldrar.

Kan någon förvånas över, att "far" nån gång behövde lätta humöret med "en tår"?

Stigman 2/5 1946. Prof. G. Andersson.